

Кенжебаев Д.О.

КОТОРУУ СТРАТЕГИЯСЫ ЖАНА КОТОРУУ АЛДЫНДА ТЕКСТТИ АНАЛИЗДӨӨ АРАКЕТТЕРИ

Кенжебаев Д.О.

АНАЛИЗ ДЕЙСТВИЯ ТЕКСТА ПЕРЕД ПЕРЕВОДОМ И СТРАТЕГИЯ ПЕРЕВОДА

D.O. Kenzhebaev

АНАЛИЗ ДЕЙСТВИЯ ТЕКСТА ПЕРЕД ПЕРЕВОДОМ И СТРАТЕГИЯ ПЕРЕВОДА

УДК 410.+8.03(043.3)

Котормо теориясында которуунун стратегиясын туура тандап алуу таржыма тексттин сапатык деңгээлинин аныкталышына түздөн-түз таасирин тийгизери белгилүү. Андыктан которуунун макро жана микро-стратегияларын атайын изилдөө жана конкреттүү иллюстративдик мисалдар аркылуу көрсөтүү зарыл экендиги талашсыз.

Макалада которуу стратегиясы маселеси менен бирге которуу алдында түп нуска текстти анализдөө аракетинде байланыштуу теориялык жана практикалык маселелер конкреттүү мисалдардын фонунда илктенди.

Уровень коммуникативного качества переводческого текста во многом зависит от правильности выбора переводческой стратегии. Исходя из этих предпосылок необходимо изучение макро и микростратегий превода на фоне конкретных иллюстративных примеров.

В статье рассмотрены проблемы выбора стратегий переводческой деятельности и анализированы на конкретных примерах теоретические и практические проблемы предпереводческого анализа текста.

The level of communicative quality of text translation depends on the correct choice of translation strategies. Based on these preconditions it is necessary to study the macro and MicroStrategy of transfer on the background of specific illustrative examples.

The article considers the problem of selection of the strategies of translation are analyzed and specific examples of theoretical and practical problems of pretranslation analysis.

Котормо теориясында которуунун стратегиясы түшүнүгү биротоло калыптанып, турукташып калган түшүнүк катары эсептелери белгилүү. Которуу стратегиясы дегенде конкреттүү бир текстти которууда котормочунун аракетинин ырааты менен маңызын, таржыманы ишке ашыруу процессиндеги тандап алган ык-амалдарынын жыйындысын түшүнүшүбүз керек. Албетте, которуу стратегиясы туурасында котормо багытында жазылган эмгектерде сөз болгондугуна карабастан, анын объективдүү жана субъективдүү маңыздагы маселелерин бөлүп, теориялык жактан негиздеген көз караш, пикирлер жокко эсе. Себеби котормо стратегиясын конкреттүү которуу кырдаалына карата аныкталуучу, субъективдүү мүнөздөгү психолингвистикалык аракеттердин тутуму катары караган

окумуштуулар которуу стратегиясын тандап алуу аракетин айтпастан аткарылуучу аракет катары мүнөздөө менен, котормочунун кесиптик компетенттүүлүгүн маселесинин алкагында каралуучу проблема катары мүнөздөшөт. Андыктан көпчүлүк котормо сыны жаатында жазылган эмгектерде котормо процесстин жыйынтыгы катары каралып, котормо стратегиясына тиешелүү проблемалар котормочунун чыгармачылыгына карата айтылган баалардын, сын-пикирлердин алкагында иликтенип, котормочунун компетенттүүлүгүн жогорку деңгээлине же чабалдыгына байланыштуу мүнөздөлөт. Маселен, кыргыз котормо сыны багытында жазылган айрым бир эмгектерде котормо тексттин тилдик материалынан чыгып, сынчылар котормочунун которуудагы аракеттерин, тандап алган которуу стратегияларынын туура же туура эместигине карата айтылган көп сандаган пикирлерин келтирүүгө болот. Маселен, Н.А. Некрасовдун “Россияда ким жыргайт” аттуу чыгармасынын кыргыз тилине которууда белгилүү котормочу Э.Турсунов тарабынан тандалып алынган которуу аракеттеринин чыгарманын бир жеринде орундуу экинчиги, ал эми экинчи бир фрагментинде аша чаап кетүү катары сыпаттаган окумуштуу О.Ибраимовдун төмөндөгү пикирин келтире кетели: ... Белгилей турган нерсе, котормочу 7-8 муун өлчөм менен (түп нускага жакын) орус тилиндегидей эле жеңил, табигый кылып, белгилүү деңгээлде эркин котормологон. Мунусу абдан туура, колдоого татырлык иш болуптур. Мисалы, биз келтирген үзүндүдө орусча нуска 16 саптан турса, котормодо 20 сап болуп кеткен. Бирок ошол артык баш саптар котормонун жалпы пайдасына зыян келтириптир деп айтыш анча туура болбос эле, анткени “Аттары бар кайдагы” же “Ээн кыштак-Таш жалак, эгин болбой эл оогон” деген саптар кандайдыр бир отсебятина, жок жерден алып кошуу сыяктанып сезилбейт, кайра котормого табигый сыпат берип, түп нускадай, шар окулганга көмөктөшөт. Ал эми котормочу тартынбай кыргызчалатып таштаган жогорудагы айрым неологизмдер принципте туурадай сезилет, анын үстүнө котормодо бул дастандын пайдасына гана чечилиптир десек жаңылбайбыз. Эгер ушул эле сөздөр орусча аталышы боюнча берилсе, котормо канчалык ийгиликтүү чыгарына ишенүү

кыйын. Бирок табигый, жасалмаланбай чыксын деп эле жалпак тил менен айдата берген жерлер да котормодо кездеше калганын айта кетпесек болбойт. Э.Турсунов котормочу катары ушул артык баш “жорголюктун” айынан экинчи бир анча туура эмес чекке-өз жанынан көбүрөөк кошуп жибермейге өтүп кеткен жерлери көп. Мисалы, дастандын 9 главасындагы “Дёмушка” деген бөлүмүндө:

Зажгло грозою дерево,
А было соловьиное-
На дерене гнездо.
Горит и стонет дерево,
Горят и стонут птенчики:
“Ой, матушка где ты?
А ты бы нас похорила,
Пока не оперелись мы:
Как крылья отрастим
В долины, В рощи тихие
Мы сами улетим !”

Ушул эле саптар котормодо минтип айтылат:

Даана тийди чагылган,
Дарагына булбулдун.
Жалындады өрт алып,
Жаңы уясын кургурдун.
Отко күйдү жан-жагы,
Онтоду жаш балдары,
Энтелейт да, бырпырайт,
“Энекеlep” чыркырайт:
Канаттууга кактырбай,
Тумшуктууга чокутпай,
Баккан энем кайдайсың?
Тапсаң боло айласын.
Ымыркайбыз кызыл эт,
Чырымтал түк чыга элек,
Аккүп болуп калганда,
Канат куйрук алганда,
Качат элек өзүбүз
Талаа, токой жактарга !”

Бул саптар бир туруп “Кедейкан”, “Эр төштүк” жомокторун элестетип жиберерин айтпаса да белгилүү да (белгилүү болгондой, Н.А. Некрасовдун дастаны баш жагы фольклордук мотивдер менен жеңил-желпирээк башталса да XIX кылымдагы орус сынчыл реализминин таанымал үлгүсү го), түп нускада 11 сап менен берилген эпизод котормодо 18 сапка араң сыйганын белгилей кетели. Бирок “Россияда ким жыргайт” дастаны “Илья Муромец” менен “Руслан жана Людмиладан” канчалык айырмалуу болсо, кыргыз тилинде да орус акынынын **терең реалистик чыгармасынын тили** “Кедейкан” менен “Эр Төштүктүн” лексикасынын, туюнтуу каражаттарынан бери эле болгондо кескин айырмаланып турушу айтпаса да түшүнүктүү нерсе. Ал эми жогорудагы асты сызылган саптар, таптаза отсебятиналар таланттуу котормочуну сөздүн так маанисиндеги **котормо** менен “өз жанынан кошуу”, түп нускадан четтөө ж.б. түшүнүктөрдүн ортосундагы принципиалдуу

айырмалар жөнүндө дагы бир ирет ойлондурут го деген ойдобуз. “Евгений Онегинде” (кийинки он жылдыктагы эң эле таланттуу котормолордун бири) “няняжан”, “Таняжан” деген сөздөр ыр менен жазылган романдын контекстине жарашып, көзгө өөн учурабай турса, бул жолку котормосунда Э.Турсунов аша чаап, айрым принципиалдуу чектерден чыгып кеткенин айта кетпесек адилетсиздик болор эле. А сөз болуп жаткан котормодо мындай мисалдар жетишерлик өлчөмдө.(Ибраимов, 1982, 50). Котормо сыны багытында жазылган бул эмгектен келтирилген үзүндүдө котормочунун түп нусканы которуудагы фольклордук чыгармаларынын тилдик мотивдерин которуунун стратегиясы катары тандап алышынын котормонун бир жеринде туура тандалган стратегия катары бааласа, экинчи бир жагдайларда орунсуздук, аша чаап кетүү катары баалаган. Котормо стратегиясы деген түшүнүктүн өзү колдонулбаса да, котормо сыны жаатында жазылган жогорудагыдай сын-макалаларда котормо стратегиясынын туура же туура эмес тандалышы башка бир түшүнүктөр менен берилип, которууга киришкен учурдан тартып эле стратегияны туура же жаңылыш тандап алуудан да котормонун жыйынтыгы, анын сапталгык деңгээли көз каранды экендиги айтылат. Демек, котормодо которуу стратегиясы деген түшүнүктө субъективдүү мүнөздөгү жагдай-шарттардын басымдуулугуна карабастан, анын белгилүү өлчөмдө объективдүү жактарын сыпаттоого боло тургандыгы да белгилүү. Котормо стратегиясынын теориялык жактан сыпаттап түшүндүрүүнүн башкы максаты текстти которууга киришүүдөн мурун түп нуска текст менен таанышып, аны ар тараптуу иликтеп ошого ылайык которуунун стратегиясын туура тандап алуу аракети менен түшүндүрүлөт. Ал гана эмес сөз болуп жаткан багытта жазылган практикалык колдонмо, пособиелер да жарык көргөндүгүн кошумчалоого болот. Ал эмгектер конкреттүү которуу кырдаалдарына жараша котормочулардын которуунун туура, ылайыктуу стратегияларын тандап алуу көндүмдөрүн жаратууга багытталган. Котормо теориясында мындай эмгектердин белгилүүлөрү катары чет элдик окумуштуулар Х.Г.Хенига менен П.Кусмаулдун студенттерге арналган “Которуу стратегиясы” деген эмгеги бир ооздон белгиленет. Анткени аталган эмгектин 5-басылышы 1999-жылы жарык көрүп, анда котормочулардын которуу стратегиясынын туура тандап алышына конкреттүү тексттердин мисалында практикалык багыттагы баалуу кеңештер берилет (Алексеева., 2011, 330).

Котормо стратегияларынын маңызын толук түшүнүү үчүн которуу стратегиясы түшүнүгүн которууга багытталган иш-аракеттер түшүнүгүнөн айырмалап кароо керек. Которуу аракеттери дегенде которууну ишке ашыруу үчүн жасалган бардык психоллингвистикалык иш-аракеттерди

жыйындысын түшүнсөк, ал эми которуу стратегиясын конкреттүү бир тексттин которулушунда ошол иш-аракеттердин, которуу тажырыйбасына таянуу менен аң-сезимдүү түрдө тандалып алынган алгоритми катары кабылдасак болот. Которуу аракети эксперименталдык, эвристикалык мүнөздө болуп, айрым учурларда которулуп жаткан тексттин айрым үзүндүлөрүн которууда бир аракет туура натыйжаларды берсе, ал аракет тексттин экинчи бир фрагментин которууда тескери жыйынтыктарды берип калышы ыктымал экендигин жогоруда келтирилген Н.А.Некрасовдун “Россияда ким жыргайт” чыгармасынын которулушунан көрдүк. Ал эми которуу аракеттеринен котормо стратегиясы котормодогу кайсы бир конкреттүү маселени чечүү үчүн которуунун алдына ала аң сезимдүү түзүлгөн планы, аракеттердин потенциалдуу максаттуулугу, ырааттуулугу менен айырмаланат. Өз кезегинде которуунун стратегиясы макростратегия жана микростратегия деп бөлүнөт. Макростратегия которуудагы бир катар проблемаларды чечүүгө багытталса, микростратегия конкреттүү бир маселени чечүү максатында кабыл алынат.

Которуу стратегиясын ишке ашыруунун биринчи кадамы катары көпчүлүк окумуштуулар которулуучу текстти алгач анализдеп чыгуу аракетин көрсөтүшөт (Брандес., Проворотов., 2001,18). Чындыгында эле, которуу практикасында кездешкен айрым бир котормо тексттерди окуганда котормочунун которула турган текст менен толук таанышып чыкпастан которууга киришкендигинин “издери” ачык байкалып турат. Атап айтканда, айрым сөздөрдүн контексттик маанилери, биз мындан мурунку параграфта сөз кылгандай, тексттеги информациянын түрүнө, басымдуу мүнөздөгү белги-бөтөнчөлүктөрүнө байланыштуу дагы аныкталат. Анткени котормочу текст менен толук, деталдуу таанышып чыккандан кийин, котормочунун аң сезиминде түп нуска тексттеги информациянын ассоциативдик жалпы образы жана ага ылайык тилдик каражаттарды орундуу пайдалануу аракетинин бүдөмүк болсо да планы жаралышы керек, б.а, которууда информациянын мүнөзүнө карап тилдик каражаттарды пайдалануунун макростратегиясынын багыты аныкталуусу керек. Мындай болбогондо которууда сөздөрдүн биринин контексттик мааниси экинчи-сиинин контексттеги маанисин аныктаган стилдик, тексттик бүтүндүк эске алынбай, котормо текст тилдик каражаттардын семантика-логикалык, грамматика-структуралык, мазмундук жактан үзүкесилдикке, фрагментацияга учурашын көптөгөн мисалдар менен далилдөөгө болот. Маселен, орус тилиндеги: Приглашаем Вас посетить магазин строительных материалов “Кербен”. Вы будете приятно удивлены большим выбором товаров-деген рекламалык текст кыргыз тилине: “Кербен” курулуш материалдар дүкөнү Сиздерди чакырат. Товарлардын **чоң тандоосу Сиздерди жагымдуу**

таң калтырат (next tv телеканалы) -деп которулган. Мында тексттин кыскалыгынан улам котормочу аны менен алдына ала таанышып чыкканы менен, айрым сөздөрдүн контексттик маанилери эске алынбай которулуп, жыйынтыгында рекламалык котормо тексттин коммуникативдик сапатынын деңгээли төмөндөгөн. Атап айтканда, **“большой выбор”** деген сөз айкашы **“чоң тандоо”** болуп, ал эми **“Вы будете приятно удивлены”** деген фраза **“Сиздерди жагымдуу таң калтырат”** болуп буквализмдик деңгээлде которулуп, котормо текст контексттик синонимдер аркылуу адаптацияланбагандыгы көрүнүп турат. Себеби **“чоң тандоо”** дебестен, **“тандоонун кенен мүмкүнчүлүгү”** деп которулса, ал эми **“Сиздерди жагымдуу таң калтырат”** дегендин ордуна **“көңүлүңүздү куш кылат, курсант кылат, көңүлүңүз тоёт”** сыяктуу варианттарда деле кыргыз тилине адаптациялап которууга боло тургандыгын айткыбыз келет.

Андыктан которуу стратегиясынын биринчи кадамы катары эсептелген түп нуска текстти анализдеп алуунун зарылчылыгын дагы бир ирет белгилөөгө болот. Бирок көпчүлүк учурда котормочулар түп нуска менен таанышпастан, убакытты текке кетирбөө максатында, турган эле жерден сөздүктү ала салып, которууга киришкендиги котормо тексттердин тилдик турпатынан ачык билинип калат. Себеби биринчи баракты которууну аяктап, экинчи баракка өткөндө биринчи барактагы айрым сөздөрдүн, терминдердин, лексемалардын, синтаксемалардын контексттик маанилеринин котормо текстте сактоонун принципалдуу зарылчылыгын түшүнүп, кайра биринчи баракка кайрылып оңдоо, түзөөлөрдү киргизүүгө мажбур болушубуз мүмкүн. Ал эми кайра оңдоп чыгууда тексттин стилдик жактан уюшулушуна доо кетип, бир сөздүн кайра-кайра тавтологиялык, орунсуз кайталанышы келип чыгып, тексттеги ойдун ырааттуулугу да бузулушу ыктымал. Ошондуктан которууга киришүүдөн мурун оригинал текст менен таанышып чыгуу котормочунун экстенсивдүү (улам жаңылып, аны оңдоо жолу менен жыйынтыкка жетүү) жолунан интенсивдүү, оптималдуу жолго түшүүсүнө өбөлгө түзөт. Албетте, түп нуска тексттер дайыма эле чакан көлөмдө боло бербегендиктен, аны менен кыска мөөнөттө эле таанышып чыгуу да мүмкүн эмес. Эгерде которула турган материал китептик көлөмдө болуп калган учурларда китептин ар кайсы бөлүктөрүнөн үзүндүлөрдү алып, которуп көрүп, аны менен бирге которула турган тексттин табиятын түшүнүү жана ага ылайык которуунун стратегиясын тандап алуу аракеттери сунушталат. Мындан тышкары которууга киришүүдөн оболу, которулуу алдында турган текст туурасында маалымат топтоо керектиги да аны анализге алуунун баштапкы аракети катары бааланышы керек. Маселен, түп нуска тексттин автору, түп нусканын качан жаралып,

качан жарык көргөндүгү жөнүндөгү маалыматтар да аны которууда чоң роль ойношу толук ыктымал. Маселен, түп нусканын автору белгилүү болуп, ал текст мемуардык, публицистикалык же илимий-популярдык типтеги текст болсо, анда индивидуалдуу, автордук стилге мүнөздүү белгилердин болуусун күтүүгө болот жана которууда аталган бөтөнчөлүктөрдү сактап которууга багыт алуу зарыл. Же болбосо түп нуска тексттин автору түп нусканы тек гана которуп коюуну каалабай, аны котормо тилге адаптациялануусун, стилидик жактан иштелип чыгышын да кааласа, оригиналдагы мазмундук өзөктү сактоо менен кошо аны адаптациялоо же стилдик жактан иштеп чыгуу зарылдыгы пайда болот. Ушул себептүү которула турган тексттин автору жана реципиенттин (котормо текст кимге арналгандыгын) билип жана ошого жараша багыт алып которуу талабын шарттайт. Анткени айрым учурларда түп нусканын автору деген түшүнүк формалдуу гана мүнөздө болуп, оригинал автордун индивидуалдуу стилин чагылдырбай калышы да мүмкүн. Маселен, иштиктүү кат, же болбосо кайрылуу тибиндеги тексттердин аягында конкреттүү бир адамдын (жетекчинин) колу коюлганы менен, текст ишкананын атынан, анын кызыкчылыгына байланыштуу жазылары белгилүү. Демек, информациянын чыныгы булагы катары биз ишкананы эсептешибиз керек. Түп нусканы анализдөө ишинде анын автору туурасындагы маалыматты билүү зарыл болгон сыяктуу эле котормонун реципиенти жөнүндө билүү дагы бир катар зарылдыктар менен шартталган. Көлөмдүү тексттерде текст кайсы социалдык катмардын өкүлдөрүнө арналгандыгы алардын аннотацияларында же киришүү бөлүмдөрүндө көрсөтүлөрү белгилүү. Тесттеги информациянын кимдерге арналгандыгын билүү зарылдыгы аны которууда тилдик мүнөздөгү айрым параметрлерди, мүнөздүү белгилерди сактоо зарылчылыгы менен түшүндүрүлөт. Маселен, турмуш-тиричилик техникасынын же кандайдыр бир буюмду урунуунун жол-жобосуна байланыштуу түзүлгөн нускама тексттерде жалпы эл массасына түшүнүктүү тилдик каражат-туюнтмалар колдонулуп, ал тилдик каражаттар котормодо эквиваленттик катышта берилиши керек. Нускамаларда кандайдыр бир тармакка тиешелүү спецификалык терминдердин колдонулушу анын коммуникативдик таасирдүүлүгүн төмөндөтөт. Ал эми түп нуска текст балдардын аудиториясына арналган болсо, котормодо түп нусканын жөнөкөй синтаксиси, балдардын кабыл алуусуна ылайыктуу сөздөр, ачык жана жеткиликтүү образдуулук сыяктуу параметрлер сөзсүз сакталышы шарт. Дегеле, дүйнөлүк балдар адабиятынын кыргыз тилине таржымаланышы өзүнчө сөз кылууга арзый тургандыгы талашсыз. Бирок биз балдар адабиятынын кыргызчаланышын, аны көркөм котормо сынынын аспектисинде изилдөөгө алууну максат кылып

жаткан жерибиз жок. Болгону балдарга арналган тексттерди которуунун жогоруда айтылган айрым тилдик маселелерин иллюстрациялоо максатында И.Жумабаевдин “Балдар адабиятынын которулушу (1950-жылдар)” деген макаласынан төмөндөгүдөй пикирин келтире кетүүнү ылайык таптык:

1953-жылы чыккан И.Василенконун “Жылдызча” (которгон С.Касымов), Л.Н.Толстойдун “Ангемелер” (которгондор Б.Сагынбеков, К.Эшмамбетов, Д.Черикчиев), С.М. Кировдун бала чагы жөнүндө А.Голубеванын “Уржумдук бала” (которгон А.Мамаюсупов), Н.Бирюковдун “Чайка” (которгон А.Аралбаев), А.Космодемьянскаянын “Зоя жана Шура жөнүндө повесть” (которгон Н.Султаналиев), Б.Изюмскийдин “Кызыл погон” повестинин биринчи бөлүгү (экинчи бөлүгү 1955-жылы чыккан. Которгон Р.Умралин) көркөм эмес, сөзмө-сөз таржыманын деңгээлинде аткарылган. С.Өмүрбаев которгон К.Чуковскийдин “Доктор Айболит”, Ж.Камчыбеков оодарган А.Толстойдун “Алтын ачкыч же Буратинонун көргөн окуялары” чыгармасы аларга салыштырганда саал түзүгүрөөк. Бул жылы жарык көргөн китептердин арасынан О.Орозбаев кыргызчалаган Б.Полевойдун “Чыныгы адам жөнүндө повесть” жана С.Бектурсуновдун таржымасында Л.Н.Толстойдун “Ангемелер жана жомоктор” жыйнагын бөлүп көрсөтүүгө болот.

“Чыныгы адам жөнүндө повесттин” кыргызчасында түп нусканын колдон келишинче толук берүүгө, чыгармадагы ар бир деталь, бөөк, штрихке адекват туюнтмаларды табууга далалат сезилет. Бул үчүн котормочу кыргыз тилинин лексикалык көрөңгөсүн кенен пайдаланууга умтулат. Натыйжада повестин таржымасы кыйла жандуу, андагы көркөм деталдар көзгө көрүнгүдөй элестүү чыккан. Бирок О.Орозбаевдин аракетин дайыма эле купулга толгудай жүзөгө аша берген эмес. Жаза тайып, түп нуска менен теңтайлаша албаган, ал тургай анын маанисин натуура туюнткан каражаттарды колдонгон учурлары да кездешет. Кээ бир түшүнүктөрдүн кыргызча эквивалентин издеп отурбай ошо боюнча берет. Мындан сырткары, анчалык көп болбосо да орус тилинин синтаксистик түзүлүшүнүн издери сакталган сүйлөмдөр бар.

С.Бектурсуновдун таржымасы түп нусканы так туюнтушу, тилинин байлыгы жана жатыктыгы менен башкалардан айырмаланат. Ырас, Бектурсунов которгон жыйнак Л.Н.Толстойдун жазган чакан аңгеме жана жомоктордон турат. Бирок бул жагдай, биздин оюбузча, котормочунун жүгүн жеңилдетпейт. Тескерисинче, ар бир сүйлөм, ар бир сөз улуу жазуучунун калеминен жаралгандай жөнөкөй калыбында бөбөктөргө жетиши үчүн жоопкерчилигин арттырат. Бектурсунов бул милдеттин өтөөсүнө чыга алган. Бирок бул айтылгандан таржымада кемчилик жок, телегейи тегиз деген жыйынтык чыкпайт. Ар кандай мүнөздөгү мүчүлүштөрдү дээрлик ар бир аңгеме, жомоктон байкоого болот. Котормонун оң

жана тетири касиеттери тууралуу тагыраак түшүнүк алыш үчүн конкреттүү мисалдарга кайрылганыбыз кажет.

“Был мальчик, звали его Филип. Пошли раз все ребята в школу. Филип взял шапку и хотел тоже идти. Но мать сказала ему:

- Куда ты, Филипок, собрался?

- В школу.

- Ты еще мал, не ходи.- И мать оставила его дома.

Ребята ушли в школу. Отец еще с утра уехал в лес, мать ушла на поденную работу. Остались в избе Филипок да бабушка на печке”.

Л.Толстойдун “Филипок” аңгемеси ушундайча башталат. Эми бул үзүндүнүн кыргызчаланышын карап көрөлү:

“Филип деген бир бала бар эле. Бир күнү бардык балдар мектепке кетти. Шапкасын алып, Филип да бармакчы болду.

Бирок энеси ага:

-“Филип, сен кайда барасың? -деди.

-Мектепке.

-Сен али кичинесиң, барбагың “-деп энеси аны жибербей койду.

Балдар мектепке кетип калышты. Атасы эртең менен эле токойго кеткен болучу, энеси эптеп оокат табуу үчүн күнүмдүк жумушка кеткен эле. Печте жаткан чоң энеси менен Филипок үйдө калды.

Бул үзүндүдөн эки мүчүлүш окурмандын көңүлүн өзүнө бурат. Биринчиси-эмне үчүн шапка деген сөз которулбай берилген? Кыргыз тилинде анын эквиваленти бар эмеспи. Окурманды кыжалат кылган дагы бир учур- “Атасы эртең менен эле токойго кеткен болчу, энеси эптеп оокат табуу үчүн күнүмдүк жумушка кеткен эле” деген сүйлөмдүн экинчи бөлүгү: Бул жерде энесинин жумушка кетиш убактысы жөнүндө күдүк ой пайда болот.

“Школа была за селом у церкви. Когда Филип шел по своей слободе, собаки не трогали его, они его знали” деген сүйлөмдөр төмөнкүчө таржымаланган:

“Мектеп кыштактын ары жагында эле. Филипок өз кыштагынан чыкканча ага иттер тийген жок, себеби, иттер аны биле турган”.

Окурмандар аудиториясынын жаш өзгөчөлүгүн эске алсак, түп нускадагы “церковь” деген сөздүн таржымага кирбей калышы анча коркунучтуу эмес, атүгүл жүйөлүү десек да болот. Бирок “слобода” дегенди “кыштак” деп которуу анча орундуу эмес. Анткени андан кийинки сүйлөмдөрдөгү окуганда мектеп жашына жете элек кичинекей бала кыштактан чыгып бөлөк кыштакты аралап бараткандай элес пайда болот.

Дагы бир жерде: “Учитель стал показывать Филипку буквы, а Филипок их уже знал и немножко читать умел” деген сүйлөмдү: “Филипокко мугалим тыбыштарды көрсөтө баштады, а Филипок аларды биле турган, алтүгүл бир аз

окуй да билүүчү эле”,– деп которгон. Бул жерде таржымачы эң жөнөкөй так эместикке жол берген.

Бирок жалпысынан, Л.Н. Толстойдун бөбөктөргө арналган аңгеме, жомокторунун таржымасы кыйла дурус чыккан. Айта кетүүчү нерсе-мурда С.Сасыкбаевдин котормосунда өзүнчө китепче болуп чыккан “Үч аюу” жомогун С.Бектурсунов кайрадан которуп, жыйнакка киргизген (Жумабаев, 1994,175-177).

Бул үзүндүнү келтиргенибиздин негизги себеби – балдарга арналган котормолорду ишке ашырууда аларды котормо тилдин тилдик реалийлерине адаптациялоонун, кошумчалоо, зарылдыгы болсо түшүрүү, компенсациялоо сыяктуу трансформациялоонун түрлөрүн колдонуунун зарылдыгын белгилөө. Ал эми аталган амалдардын орундуу, балдардын кабылдоосуна ылайыктоо максатында колдонуу, албетте, түп нуска текстти алдына ала анализдеп, аны менен таанышып, тексттик бирдиктердин ортосундагы логика-семантикалык, мазмундук байланыштарды, ойдун өнүгүү багыты менен динамикасын аныктап алуу аракеттерине байланыштуу экендиги талашсыз. Ошону менен бирге таржымачыга түп нуска тексттеги эквиваленти белгисиз сөздөрдүн маанилерин ачып, түшүнүп алуу иши дагы маанилүү экендиги айтпаса да түшүнүктүү. Анткени котормо практикасынын айрым кырдаалдарында бир сөздүн, атүгүл грамматикалык форманын эквивалентинин котормодо так, адекваттуу берилиши принципалдуу проблемага айланышы ыктымал. Ал эми котормочуга котормо тилдеги эквиваленти, мааниси бүдөмүк, белгисиз сөздөрдү, сөз айкаштарын, сүйлөмдөрдү таштап которуп кете берүү, белгилүү болгондой, котормо тексттеги информациянын деталдуулугуна, эгерде көркөм чыгарма которулуп жаткан болсо, баяндалып жаткан кырдаалдын рельефтүүлүгүнө доо кетириши өзүнөн өзү түшүнүктүү.

Арийне, түп нуска текстти которуу алдында анализдеп алуу аракетинде андагы информациянын түрүн, анын басымдуулук кылган касиет-белгилерин, категорияларын, тилдик каражаттарын аныктап алуу ишин да киргизүүгө болот. Себеби оригиналдагы информациянын түрүнө карап, которуунун макростратегиясы аныкталары туурасында биз ушул эле параграфтын башында сөз кылганбыз. Маселен, түп нуска текстте информациянын когнитивдүү түрү басымдуулук кылса, анда андагы терминдердин так которулушу принципалдуу мүнөзгө өтүшү мүмкүн. Анткени терминдердин туруктуу, түз мааниде колдонулушу, стилдик жактан нейтралдуулугу, контекстен көз карандысыздыгы сыяктуу мүнөздүү белгилерин котормо текстте сактап берүү талабы актуалдашат. Ал эми терминдердин колдонулушу жыштыгы түп нуска тексттеги информациянын тыгыздыгы аркылуу аныкталарына да биз өткөн главаларда токтолдук. Демек, тексттеги инфор-

мацияда когнитивдүү информациянын белгиси катары эсептелген терминдүүлүк басымдуулук кылса, анда текстти которууда жалпылап, жакындаштырып, чечмелеп которуу ыкмасын колдонуу стратегиясынын орунсуздугу далилди талап кылбайт. Бирок бардык эле тексттердеги информациялар бир тектүү боло бербестигин, айрым учурларда бир эле текстте информациянын ар кандай түрлөрү аралаш келе тургандыгын биз мындан мурунку параграфта бир нече ирет белгилегенбиз. Маселен, мындай тексттерге рекламалык тексттерди киргизүүгө болот. Анткени рекламалык тексттердин басымдуу көпчүлүгүндө информациянын, биз сөз кылып өткөн түрлөрү катышкандыгын билебиз: рекламалык тексттеги когнитивдүү информация катары фирманын, ишкана, товардын аталышын, баасын эсептесек, оперативдүү информацияга рекламалык тексттин структурасындагы товарды сатып алууга түз же кыйыр планда үндөгөн мазмундагы тексттин бөлүгүн киргизүүгө болот. Ал эми эмоционалдык информациянын кызматында сатып алууга сунушталып жаткан товардын сапатын позитивдүү баалоо, көпчүлүк учурларда гиперболаштыруу да кирет. Ошол сыяктуу эле эмоционалдык информацияга окумуштуулар рекламалык тексттердеги уйкаштыкты, фразеологизмдердин колдонулушун, кайталамаларды киргизип жүрүшөт. Информациянын аталган түрлөрү рекламалык тексттердин төмөндөгүдөй композициялык бөлүктөрүндө камтылат:

1. ктематоним же аталыш,
2. слоган,
3. заголовок,
4. негизги рекламалык текст же маалыматтык блок,
5. аныктоочу маалыматтар,
6. жаңырык-фраза.

Көрсөтүлгөн композициялык бөлүктөр бардык рекламалык тексттерде жогорудагыдай типте жана курамда келе бербейт. Андыктан рекламалык тексттердин жогоруда аталып өткөн структурасы шарттуу мүнөзгө ээ экендигин белгилөөгө болот. Демек, рекламалык тексттердин композициялык бөлүктөрүнүн шарттуулугу сыяктуу эле тексттердеги информациялардын бөлүнүшү да шарттуу көрүнүш катары бааланышы керек. Ошондой болсо дагы тексттеги кайсы бир информациянын белгилеринин басымдуулугуна карап, илимий тексттердеги информацияны когнитивдүү информация, көркөм тексттеги информацияны эстетикалык информация, оозеки сүйлөшүү тексттерин эмоционалдуу информация катары кабылдоо

аркылуу которуунун макростратегиясын аныктоо кажет.

Жыйынтыктап айтканда, которуу алдында түп нуска текстти анализдөө ишине төмөндөгүдөй аракеттерди киргизүүгө боло тургандыгын белгилейбиз:

- түп нуска текстти которуунун алдында анын автору, качан жаралгандыгы же жарык көгөндүгү, кайсы мезгилге, доорго таандык экендигин тастыктаган маалыматтарды топтоо;
- оригинал тексттин реципиенти (кимге багытталгандыгы) туурасындагы маалыматтардан да кабардар болуу;
- которуу ишине киришүүдөн мурун түп нуска текст менен таанышып чыгып, андагы информациянын түрүн аныктап алуу;
- аныкталган информациянын мүнөздүү белгилерин көрсөтүүчү тилдик каражаттарды таап, алардын котормо тилдеги эквиваленттеринин ичинен түп нусканын контекстине шайкеш келген эквивалентин белгилөө;
- котормого көлөмдүү тексттер кириптер болгон учурларда түп нуска тексттердин ар кайсы фрагменти менен танышып чыгып, ал фрагменттерди которуу экспериментин жүргүзүү;
- түп нусканын түшүнүүгө кыйын бөлүктөрүндөгү информацияны нейтралдык тилдик каражаттар аркылуу туюнтуп алуу үчүн которууда эквивалентин табуу принципалдуу мүнөздөгү сөздөрдү, терминдерди жалпылап, чечмелеп которбостон, аларды которууда атайын сөздүктөр менен иштөө;
- түп нусканы которууда которуунун микро жана макростратегиясын аныктап алуу;

Көрсөтүлгөн бул иш-чаралардын жыйындысы которуу стратегиясы түшүнүгүнүн маңызын, бардык жагдайларын чагылдыра албастыгын түшүнөбүз. Ошондой болсо дагы жогоруда белгиленген иш-аракеттердин типтүү мүнөзүн белгилөө менен, алардын аткарылышы котормодогу стандартсыз жагдайлардан чыгуунун өбөлгөлөрү катары котормонун максималдуу шайкештикте, адекваттуу ишке ашырылышына шарт түзөрү бышык.

Адабияттар:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение.-М., 2011.
2. Брандес М.П., Проворотов В.И. Препереvodческий анализ текста.- М., 2001.
3. Жумабаев И. Балдар адабиятынын которулушу (1950) // Кыргыз адабиятынын тарыхынан. –Б., 1994.
4. Ибраимов О. Адабий классиканын азыркы өмүрү.-Ф., 1982.

Рецензент: д.филол.н., профессор Тагаев М.Дж.